

УДК 324:159.923:304.3](477)

Дем'янчук О. П.

ПІРАМІДА МАСЛОУ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПОЯСНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

Піраміда потреб за Абрагамом Маслоу може послужити методологічною основою для пояснення особливостей політичної участі населення України у політичному житті. Зокрема, висловлено припущення, що основні мотиви участі й голосування громадян за ту чи ту політичну силу можна пояснити, розглянувши умови задоволення їхніх базових інтересів і потреб. Емпірично продемонстровано, що результати голосування в регіонах України за ту чи ту політичну силу значною мірою визначаються соціально-економічним становищем більшості виборців цього регіону і характером їхньої залежності від основних економічних і політичних акторів, вплив яких превалює в цьому регіоні. Результати дослідження теоретично пояснено на основі концепцій економічної свободи, що має безпосередній вплив на сприйняття політичних і громадянських прав і свобод.

Ключові слова: політична участь, піраміда Маслоу, громадянські права та свободи, політичні цінності.

Вступ

Значні розбіжності результатів політичних виборів у східних, центральних і західних регіонах України досі не дістали достатньо вичерпного пояснення. Зокрема, важко пояснити, що східний регіон, особливо Донбас, який протягом 1990-х рр. був «вотчиною» Комуністичної партії України, у наступний тривалий період сумлінно віддавав свої голоси ідеологічному «антиподу» цієї сили – олігархічній Партії регіонів. Водночас мешканці Західної та багатьох регіонів Центральної України за цей час неодноразово змінювали свої політичні вподобання, проте жодного разу не підтримали недемократичні політичні сили [9]. Разом з останніми результатами соціологічних досліджень, що свідчать про радикальні зміни у вподобаннях мешканців Південної й Східної України [4], ці явища потребують теоретичного пояснення.

У цій статті на основі міркувань про вирішальний вплив на політичну поведінку, на спосіб політичного вибору політичних уподобань, ставлень і загалом характеру політичної культури, висловлено припущення про визначення цих ставлень і вподобань ступенем задоволення послідовних рівнів піраміди потреб за А. Маслоу для певних соціальних груп і наведено аргументацію на основі порівняння соціально-економічних умов, що склалися в окремих регіонах України.

Політична культура й ієрархія потреб та інтересів громадян

Абрагам Маслоу в 1943 р. у своїй всесвітньо відомій праці «Теорія мотивації людини» [13] подав ієрархію потреб людини у формі піраміди:

Рис. 1. Ієрархія потреб за А. Маслоу [13]

А. Маслоу доводив, що в поведінці людини домінують потреби найнижчого незаповненого рівня, і людина надає їм пріоритет лише тоді, коли потреби нижчого порівняно з ним рівня задоволені. Це означає, що людина починає піклуватися про свою безпеку тоді, коли задовольнить найнагальнішу потребу – біологічного виживан-

ня. Прагнення до любові, поваги виходить на чільне місце у разі, коли людина забезпечена матеріально, має захист від природних і суспільних загроз та перспективу майбутнього (сім'я, здоров'я, власність). Відповідно питання гідності, поваги, а тим більше самореалізації не належать до пріоритетних без задоволення потреб попереднього рівня.

Цю теорію неодноразово застосовували психологи, розглядаючи мотиви поведінки людей у різних життєвих ситуаціях. Наприклад, Д. В. Хлебніков у статті «Застосування піраміди ієрархії потреб А. Маслоу при проектуванні системи мотивації» досліджує, якою мірою враховуються потреби працівників установ і організацій у Російській Федерації при укладанні контрактів і розробці процедур мотивації [11]. У політичних науках теорію А. Маслоу можна застосувати для пояснення електоральної поведінки громадян, процесів формування і зміни політичних ставлень та політичної культури загалом. Особливо це може бути корисним за розгляду рушійних сил демократизації та модернізації суспільства. Адже головним наслідком демократичних перетворень має бути не побудова економічної чи політичної системи за кращими зразками сучасних розвинених демократій, а утвердження в психології громадян, у практиці їхньої суспільної поведінки демократичних цінностей – прагнення до саморозвитку, почуття гідності й відповідальності за суспільні дії, зацікавленість і здатність брати участь в управлінні суспільним життям – від найнижчих рівнів місцевих і територіальних громад до найвищого, тобто державного.

Ральф Дарендорф зазначав, що побудова демократичного суспільства на своєму найглибшому і найважливішому рівні вимагає радикальної зміни культурних (політична культура сюди входить) кодексів і дискурсів, що лежать в основі суспільного життя. Враховуючи, що ця зміна триватиме найдовше і викликати найбільший опір і серед населення, і серед правителів, для її здійснення він відвів термін 60 років [12]. Зрозуміло, що зміна культурних кодексів (кодексів поведінки) базуватиметься на зміні інтересів, цінностей, потреб і ставлень громадян і водночас стимулюватиме ці зміни.

Учасницька поведінка передбачає здатність громадян свідомо і вільно звертатися до органів управління суспільним життям¹, а отже, вони

¹ Я навмисно вживаю саме такий термін, а не традиційний «органи державного управління», враховуючи, що в умовах демократії самоорганізація і самоуправління суспільства стають визначальними порівняно з державними інститутами, які не обов'язково відімірують, але будуть суттєво обмеженими у своєму впливі. Детальніше див.: Дем'янчук О. П. Відповідність сучасній системі управління й вироблення державної політики вимогам суспільства знань / О. П. Дем'янчук // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – 2006. – Т. 54, вип. 41. Політичні науки. – С. 182–186.

мають досягти високого рівня політичних і загальнонаукових знань та сформувати життєву позицію, яку можна було б назвати «індивідуалістською». Піраміда Маслоу вказує на те, що така поведінка можлива лише в тому разі, якщо заповнений принаймні третій рівень потреб – потреби любові, і стає можливим задовольняти потреби наступного, четвертого рівня – гідності й поваги до себе і до інших.

Одним із ключових слів у наведеному вище твердженні є «свобода», тобто здатність людини самостійно і незалежно забезпечувати свій добробут. Як зазначав Менкур Олсон у своїй книзі «Влада і процвітання», одним з критичних чинників для досягнення свободи є наявність у людини приватної власності, що принаймні частково забезпечує її економічну свободу [8]. На думку М. Олсона, прагнення до здобуття приватної власності стало одним із чинників колапсу комуністичного режиму, який цю власність прямо й активно заперечував, караючи тих, хто намагався її створювати й використовувати.

Динаміка змін політичної культури в Україні

За часів комуністичного правління прояви учасницької політичної культури були майже неможливі. Політичні вибори з одним кандидатом, ідеологічна обробка і контроль за будь-якими громадськими організаціями ніяким чином не відповідали принципам цієї культури. Проте вже перші роки «перебудови» засвідчили слабкість тоталітарних підданських стереотипів у поведінці людей. І перші справді відкриті вибори наприкінці 1980-х років уже продемонстрували прагнення населення до вільного волевиявлення й активної участі у політичному житті. Лише за кілька років у політичній свідомості людей стався значний поворот до нових цінностей і ставлень. «Парад суверенітетів» 1989–1991 років і, нарешті, референдум щодо незалежності України, здавалося, покладали край політичній байдужості.

Польський соціолог Пьотр Штомпка у 1992 р. [15] і грузинський дослідник Гія Нодія у 2002 р. [14] зазначали, що посткомуністичні трансформації розпочалися не стільки «задня встановлення демократії», скільки як «втеча від минулої тоталітарної системи». Уявлення про майбутній стан суспільно-політичної системи були вельми примарними. І в Україні, і в багатьох інших пострадянських республіках побудова державності домінувала над формуванням демократичних засад суспільного життя. Дуже високий відсоток громадян, які обрали шлях незалежності на референдумі 1991 р. (близько 91 % від усіх, хто взяв участь, і понад 76 % від усього дорослого населення України) засвідчив зростання політичної активності. Проте неможливо однозначно сказати, чи це зростання супроводжувалося по-

ширенням учасницької політичної культури радше через «руйнівний», протестний характер такої активності, чи завдяки прагненню побудувати нове, маловідоме для абсолютної більшості людей суспільство свободи і демократії.

Державно-політична система на початку епохи незалежності цілком логічно надала пріоритет побудові державних інститутів, без яких сама незалежність залишалася під питанням. Коли державний апарат був загалом сформований значною мірою під впливом зовнішніх зразків розвинених демократичних країн, можна було очікувати, що на перший план вийдуть принципи демократії й свободи, що політична участь населення і надалі зростатиме. Однак, як засвідчили соціологічні дослідження 1990-х рр., перший період незалежності з його суворою економічною кризою і запеклою боротьбою політиків між собою за владу позначився радше зниженням політичної активності. Зокрема, Євген Головаха у своїй книзі «Суспільство, що трансформується: досвід соціологічного моніторингу в Україні» навів соціологічні дані про те, що буквально за два роки після майже тотальної підтримки Акта про незалежність фактично половина респондентів шкодувала за СРСР і хотіла б повернення до старих часів [3], і лише 10 років по тому помітна більшість населення знову підтримувала незалежність України.

Для характеристики політичних настроїв і ставлень населення в той час важливо зазначити відносно низький протестний потенціал – за даними Є. Головахи у 1994 р. лише 23 % респондентів заявили про готовність брати участь у різних акціях протесту, тоді як 45 % відмовлялися від цього. Однак уже через 2 роки ці дві групи фактично зрівнялися (32 і 35 % відповідно).

Потрібно взяти до уваги, що згаданий період часу відзначався надзвичайно гострою економічною кризою, яку в 1996 році значною мірою було подолано. Отже, можна було очікувати зворотної ситуації – зменшення протестних настроїв. Стабілізація економічної ситуації, зниження до мінімуму інфляції, врешті-решт, встановлення сякого-такого конституційного порядку мали би сприяти заспокоєнню населення. Тому збільшення частки громадян, готових до участі в акціях протесту, і зменшення тих, хто відмовляється від неї, слід пояснювати іншими чинниками, аніж просто тяжкі економічні умови. Ба більше, у цей час відбувається впорядкування рухів протесту проти дій владних органів, що, врешті-решт, вилилося у акції «Україна без Кучми» і явно протестне голосування за опозиційні політичні сили на парламентських виборах 2002 р.

До президентських виборів 2004 р. питання регіональних особливостей підтримки виборця-ми тієї чи тієї політичної сили не дістало широ-

кого висвітлення у наукових публікаціях. Однак явно нерівномірний розподіл політичних уподобань та інтересів під час і після тих президентських виборів привернув значну увагу і потребував пояснень. Здебільшого автори аналітичних публікацій обмежувалися констатацією фактів і деталізацією результатів по окремих областях і районах (див., наприклад, [2;7]) без інтерпретації природи цієї нерівномірності. Щоправда, у статті Л. Кочубей була спроба пояснити особливості електоральної поведінки в різних регіонах України [6], проте її радше описово-теоретичний характер не дав змоги авторці провести ґрунтовний аналіз мотивів цієї поведінки. Можна згадати подібне дослідження С. Білоусова [1], у якому на основі великого обсягу соціологічного матеріалу було розглянуто мотивацію виборців під час голосування, але глибинні мотиви все ж виявилися дещо захованими за обговоренням загальних принципів формування позиції електорату під впливом регіональних особливостей політичної свідомості й політичної культури.

Приватна власність і електоральна поведінка: міркування замість «аналізу»

Повернемося до ідей, висловлених Менкуром Олсоном (див. [8]) щодо ролі приватної власності у формуванні політичної культури і політичної свідомості людини. На його думку, саме поява і стрімкий розвиток приватної власності стали одним з основних чинників швидкого колапсу комуністичної ідеології й, відповідно, краху комуністичної влади. В Україні приватна власність з'явилася наприкінці «комуністичної доби» в епоху «перебудови», коли почали швидко з'являтися, розвиватися і так само швидко зникати численні кооперативи, артілі, приватні підприємства та інші форми отримання громадянами особистого, сімейного чи групового доходу завдяки економічній діяльності, майже непідконтрольній безпосередньо державі.

Наявність приватної власності у людини означає вищий ступінь її свободи – меншу залежність від дій держави і уряду, здатність самостійно забезпечувати свій найнижчий рівень потреб за А. Маслоу, і навіть задовольняти потреби вищих рівнів. Тим самим у людини з'являється психологічна і матеріальна потреба захищати досягнутий нею рівень задоволеності своїх потреб. Цим можна пояснити посилення свідомої й упорядкованої протестної діяльності у 2000-ні рр., оскільки на той час кількість дрібних і середніх приватних підприємців досягла понад півтора мільйона [5], натомість активність громадян в акціях протесту на 2010 р. зросла вдвічі порівняно з 1996 р. [10].

Статистичні дані засвідчують помітну різницю між приватною економічною активністю мешканців Сходу/Півдня і Заходу України. При-

міром, Львівська область з удвічі меншою кількістю населення, аніж Дніпропетровська, має утричі більше малих і середніх приватних підприємств. Це цілком логічно – висока концентрація великих підприємств у східних і південних регіонах означає відповідно й високу концентрацію робочої сили, задіяної в індустріальному виробництві, а отже, зменшує кількість тих, хто готовий і здатний займатися приватною економічною діяльністю. Тож і політичні настрої, й орієнтації у таких двох груп людей – економічно вільних і економічно залежних – будуть різними, якщо не протилежними: для першої групи явно характерним буде захист *своїї* приватної власності, відтак і помітним буде прагнення підтримувати ті політичні сили, які забезпечать цей захист, тоді як друга група здебільшого оберігатиме свого колективного «власника» – великого економічного підприємця, від якого залежить основний добробут найманих працівників.

На підтвердження цього припущення можна згадати результати голосувань за останнє десятиліття по регіонах: демократично орієнтовані політичні сили, що виступали за розвиток економічної свободи на всіх рівнях, здобували значну підтримку в західних і трохи меншою мірою центральних регіонах України, натомість політики і політичні партії, що ставили на перше місце «макроекономічний розвиток» – економічне зростання за рахунок здебільшого важкої промисловості, – основні голоси виборців отримували в індустріально розвинених східних і південних регіонах [9]. Стають зрозумілими також дії політичних сил, що прийшли до влади у 2010 році й одним з перших і найзначніших кроків обрали рішучий наступ на економічні свободи, радикально обмеживши можливості розвитку малого й середнього приватного підприємництва. «Майдан-2», джерелом якого були не стільки політичні інтереси окремих політичних партій і діячів, скільки прагнення нового суспільного класу вільних економічних підприємців захистити свої права і свободи, можна вважати проявом ієрархії потреб за пірамідою Маслоу: новий податковий кодекс став для великої кількості громадян України загрозою не лише для вищих, а й для потреб базового рівня, якщо врахувати, що приватний бізнес для значної частини людей є головним джерелом існування.

«Державницький» підхід до національного розвитку України цілком відповідає логіці боротьби великого бізнесу з середніми й малими підприємцями: посилення адміністративних можливостей державних інститутів грає «на руку» олігархічним колам, які завдяки управлінському апарату розширюють свої можливості використовувати нормативні і силові інструменти для монополізації й індустріалізації економіки з перспективою пролетаризації населення,

що матиме одним з наслідків збільшення підтримки відповідних політичних сил.

Такий підхід приховує низку небезпек. По-перше, кілька мільйонів нинішніх малих і середніх підприємців перед загрозою втратити засоби для фізичного існування можуть об'єднатися і створити настільки потужний протестний потенціал, що його неможливо буде загасити силовими й адміністративними засобами. По-друге, індустріалізація економіки й пролетаризація населення неможливі без величезних капіталовкладень у побудову нових і відновлення колишніх великих підприємств. Явне небажання олігархів інвестувати в економіку України і брак фінансових інструментів у державних інститутів роблять це завдання майже нездійсненним. Як висновок – протестне протистояння є фактично неминучим.

Висновки

Безумовно, лише економічними чинниками пояснити особливості політичної активності й розподілу політичних цінностей серед населення України в жодному разі не можна. Серед інших чинників можна згадати:

- **Релігійні особливості Сходу/Півдня і Заходу/Центру України.** Ортодоксальність російської православної церкви, що панує на східних і південних територіях, різке контрастує з демократичністю інших християнських конфесій, що переважають на Заході.
- **Вплив зовнішньої пропаганди на настрої й цінності населення.** У західних і трохи меншою мірою центральних регіонах помітним є вплив європейської пропаганди, що несе населенню позитивний, розвитковий меседж, показує привабливі сторони демократичного устрою суспільного життя, цінності вільного економічного підприємництва і соціального самоврядування. Натомість східна частина України перебуває під потужним впливом російської пропаганди, для якої характерними є ностальгія за (імперським) минулим і погрози щодо негативних наслідків для населення в разі європейського, демократичного вибору.
- **Вікові особливості населення регіонів.** Старшому поколінню Сходу/Півдня притаманні радше ностальгічні настрої, які плекаються і передаються молодшому поколінню, зумовлюючи підтримку «державницьких»¹ політичних сил. В умовах обмеження вільного доступу до всієї, насамперед політичної, інформації гра на таких настроях і почуттях приносить відповідним політикам дивіденди на

¹ На відміну від традиційного вживання цього терміна для позначення тих національно налаштованих політичних сил, які прагнули і прагнуть до розбудови незалежної української держави, тут він означає напрям на одержавлення основних сфер суспільного життя – економіки, освіти і культури.

виборах. У Західній Україні значно коротший період перебування під комуністичним правлінням дав змогу старшим поколінням зберегти до певної міри настрої приватного підприємництва, цінності основних свобод і передати ці настрої й цінності молодшій генерації.

Підсумовуючи наведені вище аргументи, можна ще раз підкреслити, що відмінності у політичних цінностях і орієнтаціях населення Сходу/Півдня і Заходу/Центру значною мірою, але не винятково, пояснюються як макро-, так і мікроекономічними характеристиками України: наявність великих промислових підприємств на Сході зумовлює пріоритет колективних ціннос-

тей над індивідуальними і покладання сподівань щодо задоволення базових потреб на власника підприємства чи державного управлінця, натомість розвиненість приватного підприємництва на Заході потребує від населення обстоювати свої інтереси і задовольняти базові потреби незалежно від вищих політичних чи економічних сил.

Ці економічні чинники не можуть нескінченно довго визначати розподіл саме політичних цінностей і орієнтацій серед населення України. Інші чинники, зокрема й згадані у висновках, поступово набувають дедалі більшої сили і не можна скидати їх з рахунку уже на найближчих політичних виборах.

Література

1. Білоусов С. А. Об'єктивна основа і суб'єктивні фактори електорального вибору населення в умовах суспільства, що трансформуються (на матеріалах Південно-Східного регіону України) : автореферат дис. ... канд. політ. наук / С. А. Білоусов ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К., 2002.
2. Васильченко Сергій. Електоральний портрет України. Аналіз активності громадян на виборах 1994–2004 рр. в Україні у регіональному розрізі [Електронний ресурс] / Сергій Васильченко ; Фонд «Європа XXI» за підтримки Freedom House. – Режим доступу: <http://vasylchenko.maidan.org.ua/akt.pdf>. – Назва з екрана.
3. Головаха Євген. Суспільство, що трансформуються : досвід соціологічного моніторингу / Євген Головаха. – К. : Фонд «Демократичні ініціативи». Інститут соціології НАН України, 1997. – 156 с.
4. Зміни у ставленнях громадян до політики влади : підсумки політичного року серпень, 2011. Київський міжнародний інститут соціології. 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/ua/news/view-91.html>. – Назва з екрана.
5. Інвестиційний клімат в Україні : яким його бачить бізнес. Звіт: Жовтень 2009 р. [Електронний ресурс] / Консультативна програма з інвестиційного клімату, регіон Європа та Центральна Азія. – Режим доступу: [http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/IC_report_2009_ukr/\\$FILE/IC_report_2009_Ukr.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/IC_report_2009_ukr/$FILE/IC_report_2009_Ukr.pdf). – Назва з екрана.
6. Кочубей Л. Проблеми дослідження електорального простору / Л. Кочубей // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 108–117.
7. Лячинський Станіслав. Другий тур виборів Президента України : регіональні особливості та порівняння з попередніми виборами [Електронний ресурс] / Станіслав Лячинський ; Громадська організація «Інститут політики». – Режим доступу: <http://polityka.in.ua/info/357.htm>. – Назва з екрана.
8. Олсон Менкур. Влада і процвітання : подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / Менкур Олсон ; пер. з англ. Андрія Іщенка. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 174 с.
9. Офіційні результати виборів протягом 1996–2011 рр. Сайт Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>. – Назва з екрана.
10. Радикальні прояви соціальних протестів. Тенденції в Україні. Аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. 2010. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/444/>. – Назва з екрана.
11. Хлебников Д. В. Применение пирамиды иерархии потребностей Маслоу при проектировании системы мотивации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/hrm/hrm053.html>. – Назва з екрана.
12. Dahrendorf Ralf. Reflections on the Revolution in Europe / Ralf Dahrendorf. – London : Chatto & Windus, 1990.
13. Maslow Abraham. A Theory of Human Motivation [Electronic resource] / Abraham Maslow. Psychological Review. – V. 50, No. 4. – 1943. – P. 370–396. – Mode of access: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>. – Title from the screen.
14. Nodia Ghia. How Different are Postcommunist Transitions? / Ghia Nodia // Diamond Larry and Marc F. Plattner (eds). Democracy after Communism. – Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 2002. – P. 312.
15. Sztompka Piotr. Dilemmas of the Great Transition (A tentative catalogue) / Piotr Sztompka // Paper presented at the seminar on convergence theory, Swedish Centre for the Advancement of Social Science. – Uppsala, Sweden, May 1991.

O. Demyanchuk

MASLOW PYRAMID AS A METHODOLOGY FOR POLITICAL PARTICIPATION EXPLANATION

Maslow's Pyramid may serve as a methodological basis to explain the features of political participation in Ukraine. We may assume that the deep motivation to participation and voting for one or another political party might be explained proceeding from the perspective of their basic needs and interests satisfaction. There is the empirical argumentation that the voting results in different regions of Ukraine are dictated to much extend by the socioeconomic status of the majority of voters in the region and by the character of their (in)dependence of those economic and political actors whose influence is the strongest. The results are explained theoretically proceeding from the concepts of economic freedom which directly influence on the citizens' perception of political and civil rights.

Keywords: political participation, Maslow pyramid, civil rights and liberties, political values.

Матеріал надійшов 30 травня 2012 р.